BILINGVIZM (IKKI TILLILIK) VA UNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK OMILLARI.

Nabijonova Mohinur Miraziz qizi
Andijon davlat chet tillari instituti Xorijiy filologiya va turizm fakulteti Filologiya va tillarni o'qitish: koreys tili 1-bosqich talabasi
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23711078

Annotatsiya. Mazkur maqolada bilingvizm hodisasining lingvistik va psixolingvistik mohiyati, uning shakllanish mexanizmlari hamda rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, shaxsning ikki tilni egallashi va qo'llash jarayonida oilaviy til muhiti, ijtimoiy-madaniy sharoit, ta'lim tizimi, til siyosati hamda individual psixologik xususiyatlarning o'rni yoritiladi. Shuningdek, bilingvizmning til kompetensiyasi, kognitiv jarayonlar, kommunikativ faoliyat va shaxsning ijtimoiy-madaniy identifikatsiyasiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqot doirasida ikki tillilikni shakllantiruvchi tashqi ijtimoiy omillar va ichki psixologik mexanizmlarning o'zaro aloqadorligi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: bilingvizm, ikki tillilik, psixolingvistika, til kompetensiyasi, kognitiv jarayonlar, lingvistik muhit, ijtimoiy-madaniy identifikatsiya, til siyosati, kommunikativ faoliyat, til o'zlashtirish mexanizmlari, individual psixologik xususiyatlar.

Аннотация. В данной статье проводится научно-теоретический анализ лингвистической и психолингвистической сущности билингвизма, механизмов его формирования и социально-психологических факторов, влияющих на его развитие. В частности, рассматривается роль семейной языковой среды, социокультурных условий, системы образования, языковой политики и индивидуально-психологических особенностей личности в процессе овладения двумя языками и их использования. Кроме того, анализируется влияние билингвизма на языковую компетенцию, когнитивные процессы, коммуникативную деятельность и социокультурную идентичность личности. Раскрывается взаимосвязь внешних социальных факторов и внутренних психологических механизмов, определяющих формирование двуязычия.

Ключевые слова: билингвизм, двуязычие, психолингвистика, языковая компетенция, когнитивные процессы, языковая среда, социокультурная идентичность, языковая политика, коммуникативная деятельность, механизмы усвоения языка, индивидуально-психологические особенности.

Abstract. This article provides a theoretical and scientific analysis of the linguistic and psycholinguistic nature of bilingualism, the mechanisms underlying its formation, and the socio-psychological factors influencing its development. In particular, it examines the role of the family language environment, sociocultural conditions, the education system, language policy, and individual psychological characteristics in the process of acquiring and using two languages. Furthermore, the article explores the influence of bilingualism on linguistic competence, cognitive processes, communicative activity, and an individual's sociocultural identity. It also elucidates the interrelationship

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

between external social factors and internal psychological mechanisms that shape the development of bilingualism.

Keywords: bilingualism, dual-language proficiency, psycholinguistics, linguistic competence, cognitive processes, language environment, sociocultural identity, language policy, communicative activity, language acquisition mechanisms, individual psychological characteristics.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida xalqaro aloqalarning kengayishi, migratsiya jarayonlari va ko'p tilli ijtimoiy muhitning rivojlanishi bilingvizm hodisasiga bo'lgan ilmiy qiziqishni kuchaytirmoqda. Ikki tillilik zamonaviy tilshunoslikda faqat til kompetensiyasi doirasida emas, balki shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiruvchi hodisa sifatida ham o'rganiladi. Ayniqsa, turli tillarning ijtimoiy mavqei, ulardan foydalanish imkoniyatlari va til egalariga nisbatan jamiyatda shakllangan munosabatlar bilingvizmning namoyon bo'lish xususiyatlarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan, ikki tillilikni o'rganish tilning ijtimoiy vazifalarini va uning shaxs hayotidagi o'rnini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Bilingvizmning ijtimoiy-psixologik jihatlarini tahlil qilishda til tanlashga ta'sir etuvchi omillar, ikki tilli shaxslarning o'zaro muloqot tajribasi hamda til bilan bog'liq ijtimoiy qarashlarni hisobga olish lozim. Xususan, muayyan tilning jamiyatdagi nufuzi, shaxsning tilga nisbatan munosabati, o'zini muayyan til jamoasiga mansub deb his qilishi va kommunikativ vaziyatga moslashuvi ikki tillilikning shakllanish jarayonini tushuntirishda muhim o'rin tutadi. O'zbekistonning ko'p tilli ijtimoiy-madaniy muhiti bilingvizmning shakllanish xususiyatlarini tadqiq etish uchun muhim sharoit yaratadi. Mazkur hodisaning ijtimoiy-psixologik jihatlarini o'rganish til o'zlashtirish jarayonini chuqurroq anglash va ta'lim amaliyotini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Bilingvizm (ikki tillilik) hodisasini ilmiy jihatdan izohlashda uning lingvistik xususiyatlari bilan bir qatorda, ijtimoiy muhit va shaxsning psixologik tajribasi bilan bog'liq jihatlarini ham hisobga olish zarur. Uriel Weinreich Languages in Contact: Findings and Problems asarida bilingvizmni ikki tildan navbatma-navbat foydalanish amaliyoti sifatida ta'riflaydi (Weinreich, 1953, 1-b.). Ushbu ta'rif ikki tillilikni shunchaki til bilimlari yig'indisi sifatida emas, balki real muloqot jarayonida namoyon bo'ladigan hodisa sifatida tushunishga asos beradi. Chunki shaxsning ikki tilni bilishi va ulardan kundalik hayotda foydalanishi bir xil tushunchalar emas: ayrim insonlar ikkala tilda ham faol muloqot qila olsa, boshqalari bir tilda erkin gapirib, ikkinchi tilni asosan tushunish darajasida bilishi mumkin.

O'zbek tilshunosligida Abduvali Berdialiyev va Mo'minjon Turdibekov bilingvizmning ijtimoiy mohiyatiga alohida e'tibor qaratadilar. Mualliflar ikki tillilikni «sof sotsial, ya'ni ijtimoiy hodisa» sifatida tavsiflaydilar (Berdialiyev va Turdibekov, 2022, 24-b.). Bu fikrning ilmiy ahamiyati shundaki, ikki tillilikning shakllanishi faqat shaxsning til o'rganish qobiliyatiga bog'liq emas. U, shuningdek, turli til jamoalari o'rtasidagi aloqalar, muloqot ehtiyoji va tillarning jamiyatdagi vazifalari bilan belgilanadi. Masalan, ikki tilda so'zlashuvchi hududda yashaydigan insonning ikkinchi tilni egallashi kundalik muloqot zarurati bilan bog'liq bo'lishi mumkin, ta'lim muassasasida til o'rganayotgan shaxsda esa bu jarayon bilim olish va kasbiy maqsadlar bilan belgilanadi. Demak, bilingvizmning ijtimoiy asoslarini o'rganish uchun tilning qaysi sharoitda va qanday ehtiyoj tufayli o'zlashtirilayotganini aniqlash muhimdir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Berdialiyev va Turdibekov ikki tillilikning faol, nofaol, me'yoriy va boshqa shakllarini ham farqlaydilar (2022, 28–34-b.). Xususan, faol ikki tillilikda shaxs ikkala tilda ham muloqot qila olsa, nofaol ikki tillilikda ikkinchi tildagi nutqni tushunish qobiliyati uni faol ishlatish imkoniyatidan ustun bo'lishi mumkin. Mualliflar, shuningdek, psixologik jihatdan koordinativ va subordinativ ikki tillilikni ajratadilar. Koordinativ bilingvizmda ikki til nisbatan mustaqil tarzda o'zlashtirilsa, subordinativ bilingvizmda ikkinchi tilning ayrim birliklari ona tili orqali anglanishi va qo'llanishi mumkin (Berdialiyev va Turdibekov, 2022, 33–34-b.). Ushbu tasnif bilingvizmning barcha ko'rinishlarini bir xil deb baholash noto'g'ri ekanini ko'rsatadi. Ikki tillilikning xususiyatlarini aniqlashda tilni tushunish, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalarini hamda tillarning o'zaro munosabatini alohida hisobga olish lozim.

Fransua Grosjean bilingval shaxsni ikki monolingval, ya'ni bir tilli insonning oddiy yig'indisi sifatida baholash mumkin emasligini asoslaydi. Uning Studying Bilinguals asarida bayon etilgan yaxlit yondashuvga ko'ra, ikki tilli shaxsning til tajribasi uning hayotiy ehtiyojlari va tillardan foydalanish sohalari bilan belgilanadi (Grosjean, 2008, 9–34-b.). Muallifning komplementarlik tamoyiliga ko'ra, bilingval shaxs tillarini turli maqsadlarda, turli insonlar bilan va turli vaziyatlarda qo'llashi mumkin. Masalan, bir tilda oilaviy munosabatlar va kundalik mavzular bo'yicha, ikkinchisida esa ilmiy atamalar yoki kasbiy faoliyat doirasida kengroq tajribaga ega bo'lishi ehtimol. Shuning uchun bilingvizmni baholashda har bir til bo'yicha bilim darajasinigina emas, balki ularning shaxs hayotidagi funksional taqsimotini ham tahlil qilish kerak.

Bilingvizmning ijtimoiy-psixologik omillarini tushuntirishda Josiane F. Hamers va Michel H. A. Blancning Bilinguality and Bilingualism asari muhim nazariy asos hisoblanadi. Mualliflar ikki tillilikning rivojlanishini kognitiv jarayonlar, ijtimoiy muhit va psixologik omillarning o'zaro ta'siri doirasida talqin qiladilar (Hamers va Blanc, 2000, 82–134-b.). Bu yondashuvga ko'ra, tilni o'zlashtirish va undan foydalanish jarayonini shaxsning motivatsiyasi, til tajribasi va ijtimoiy munosabatlaridan ajratib o'rganish mumkin emas. Masalan, insonning ikkinchi tilni o'rganishga bo'lgan ehtiyoji kuchli bo'lsa-da, undan foydalanish imkoniyati cheklangan muhitda til kompetensiyasining rivojlanishi sekinlashishi mumkin. Aksincha, muntazam muloqot va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash ikkinchi tildan amaliy foydalanish imkoniyatlarini kengaytiradi. Mazkur mualliflar til, madaniyat va identifikatsiya munosabatlarini ham tahlil qilib, bilingvizmning ijtimoiy-psixologik tabiatini yanada kengroq tushuntiradilar (Hamers va Blanc, 2000, 198–240-b.). Til shaxs uchun nafaqat axborot uzatish vositasi, balki muayyan ijtimoiy yoki madaniy guruhga mansublikni ifodalash vositasi ham bo'lishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, shaxsning tillarga munosabati, o'z tilini qadrlashi va boshqa til jamoalari bilan aloqalari ikki tillilikning rivojlanishida ahamiyat kasb etadi. Agar inson o'zi foydalanadigan tillar jamiyat tomonidan qadrlanishini his qilsa, ulardan foydalanishga nisbatan ijobiy munosabat shakllanishi mumkin. Aksincha, muayyan tilning ijtimoiy mavqei past baholanishi yoki undan foydalanishga salbiy munosabat bildirilishi til tanlovi va shaxsning o'zligini anglashiga ta'sir ko'rsatishi ehtimoldan xoli emas.

Colin Bakerning Foundations of Bilingual Education and Bilingualism asarida bilingvizm individual shaxs, ijtimoiy guruh va jamiyat darajalarida ko'rib chiqiladi (Baker, 2011, 65–91-b.). Bu yondashuv ikki tillilikning ijtimoiy omillarini alohida ajratib tahlil qilish imkonini beradi. Jumladan, ta'lim tizimi, til siyosati, til jamoalarining mavqei va ijtimoiy munosabatlar tillarni o'zlashtirish hamda qo'llash sharoitlarini belgilashi mumkin. Muallifning til, mafkura va identifikatsiya masalalariga bag'ishlangan tahlili ham tillarga bo'lgan munosabatni shaxsiy tanlov bilangina izohlash yetarli

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

emasligini ko‘rsatadi (Baker, 2011, 389–409-b.). Shunday qilib, bilingvizmning shakllanishida individual motivatsiya bilan bir qatorda, tilni o‘rganish va ishlatish uchun mavjud ijtimoiy imkoniyatlar ham muhim ahamiyatga ega.

Ko‘rib chiqilgan nazariy qarashlarni umumlashtirish shuni ko‘rsatadiki, bilingvizmning ijtimoiy-psixologik omillari o‘zaro bog‘liq tizimni tashkil qiladi. Oilaviy va ta’lim muhiti tillarni o‘zlashtirish imkoniyatlarini shakllantirsa, tilning ijtimoiy mavqei, shaxsning motivatsiyasi va madaniy identifikatsiyasi ulardan foydalanish xususiyatlariga ta’sir ko‘rsatadi. Bunda til kompetensiyasi, kommunikativ ehtiyoj va ijtimoiy tajriba o‘zaro aloqador holda namoyon bo‘ladi. Demak, bilingvizmni to‘liq anglash uchun uni faqat lingvistik bilimlar majmuasi sifatida emas, balki shaxsning psixologik xususiyatlari va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘langan ko‘p qirrali hodisa sifatida o‘rganish lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot bilingvizm va uning ijtimoiy-psixologik omillarini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, tahlil to‘rtta asosiy yo‘nalish bo‘yicha olib boriladi: (1) bilingvizmning nazariy mohiyati, shakllanish xususiyatlari va namoyon bo‘lish shakllari; (2) ikki tillilikning ijtimoiy omillari, jumladan, oilaviy til muhiti, ta’lim tizimi, ijtimoiy munosabatlar va tillarning jamiyatdagi mavqei; (3) bilingvizmning psixologik omillari, xususan, til o‘zlashtirish motivatsiyasi, tilga munosabat, individual tajriba va madaniy identifikatsiya; (4) ijtimoiy sharoitlar va psixologik xususiyatlarning o‘zaro ta’siri hamda ularning shaxsning ikki tildan foydalanish amaliyotida namoyon bo‘lishi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini bilingvizmni ko‘p o‘lchovli hodisa sifatida o‘rganuvchi yondashuv tashkil etadi. J. F. Hamers va M. H. A. Blancning bilingvizmning lingvistik, kognitiv, ijtimoiy-madaniy va identifikatsion o‘lchamlariga oid qarashlari, shuningdek, F. Grosjeanning tillardan foydalanish sohalari va kommunikativ ehtiyojlar o‘rtasidagi munosabatni izohlovchi komplementarlik tamoyili tahlilning nazariy asoslari sifatida olinadi. Ushbu yondashuvlar ikki tillilikni faqat til bilish darajasi bilan emas, balki shaxsning ijtimoiy tajribasi va tillarning hayotidagi funksional o‘rni bilan bog‘liq holda o‘rganish imkonini beradi (Hamers va Blanc, 2000, 25–49-b.; Grosjean, 2008, 22–34-b.).

Tahlil jarayonida ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, qiyosiy tahlil, tasniflash va nazariy umumlashtirish metodlaridan foydalaniladi. Qiyosiy tahlil bilingvizmning shakllanishiga oid turli nazariy yondashuvlarni solishtirishga, tasniflash esa ijtimoiy va psixologik omillarni alohida guruhlarga ajratishga xizmat qiladi. Nazariy umumlashtirish orqali mazkur omillarning o‘zaro bog‘liqligi va ikki tillilikning rivojlanishidagi ahamiyati izohlanadi.

Bilingvizmga ta’sir etuvchi omillarni tizimli tahlil qilish uchun quyidagi mezonlar asos qilib olinadi: (1) omilning turi — ijtimoiy yoki psixologik; (2) ta’sir darajasi — individual, oilaviy, ta’limiy yoki ijtimoiy; (3) ta’sir mexanizmi — til bilan muntazam aloqada bo‘lish, motivatsiya, tilga munosabat yoki identifikatsiya; (4) bilingvizmga ta’sir yo‘nalishi — ikki tilni o‘zlashtirish, ulardan foydalanish va til kompetensiyasini rivojlantirish; (5) tilning qo‘llanish sohasi — oilaviy muloqot, ta’lim, tengdoshlar bilan munosabat yoki kasbiy faoliyat. Ushbu mezonlar ijtimoiy sharoitlar va individual psixologik xususiyatlarning bilingvizm bilan qanday bog‘lanishini izchil tahlil qilishga imkon beradi.

Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, uning empirik asosini yangi so‘rovnoma, intervyu yoki tajriba natijalari tashkil etmaydi. Shu sababli xulosalar ilmiy adabiyotlarda yoritilgan nazariy qarashlarni qiyoslash, tasniflash va umumlashtirish orqali shakllantiriladi.

Tahlil va natijalar. Bilingval shaxsning ikki tilni egallash darajasi ularni qaysi kommunikativ vaziyatlarda ishlatishi bilan bevosita bog‘liq. Fransua Grosjean Bilingual: Life and Reality asarida keltirgan misolda Ana ismli bilingval shaxs ingliz tilidan universitetda, xarid qilishda va rasmiy munosabatlarda, ispan tilidan esa ota-onasi va uzoq qarindoshlari bilan muloqotda foydalanadi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

(Grosjean, 2010, 28–30-b.). Bu misol tillarning inson hayotida bir xil vazifani bajarmasligini ko‘rsatadi. Muayyan tilda asosan kundalik muloqot qiladigan shaxs shu tildagi kasbiy terminlarni yoki ilmiy uslubni yetarlicha egallamagan bo‘lishi mumkin. Aksincha, ta’limda muntazam ishlatiladigan tilda uning akademik lug‘ati kengroq rivojlanadi. Grosjean ta’kidlaganidek, bir tilda shakllangan maxsus bilim va so‘z boyligi ikkinchi tilda avtomatik ravishda mavjud bo‘lmaydi (2010, 31–36-b.). Shuning uchun bilingval shaxsning tarjima qilish qobiliyatini ham uning umumiy til bilish darajasi bilan tenglashtirish mumkin emas: tarjima uchun ikki tilda ham tegishli soha bo‘yicha yetarli bilim va muvofiq ifoda vositalari zarur.

Ikki tillilikning ijtimoiy natijalari tillarning jamiyatdagi mavqei va ular uchun yaratilgan imkoniyatlarga ham bog‘liq. Kolin Beyker Foundations of Bilingual Education and Bilingualism asarida additiv va subtraktiv bilingvizmni farqlaydi (Baker, 2011, 65–91-b.). Additiv bilingvizmda ikkinchi tilning o‘zlashtirilishi birinchi tilni siqib chiqarmaydi, balki shaxsning kommunikativ imkoniyatlarini kengaytiradi. Subtraktiv bilingvizmda esa nufuzi yuqoriroq tilni egallash jarayoni kamroq qo‘llab-quvvatlanadigan tilning mavqei va ishlatilish doirasini qisqartirishi mumkin. Masalan, oilaviy tilda so‘zlashish kundalik muloqot bilan cheklanib, ta’lim va kasbiy faoliyatda faqat boshqa tilga ehtiyoj tug‘ilsa, vaqt o‘tishi bilan oilaviy tilning faol qo‘llanilishi kamayishi ehtimoli mavjud. Bunday jarayonni faqat shaxsning ikkinchi tilni o‘rganishga intilishi bilan izohlab bo‘lmaydi: tillarning ijtimoiy qiymati va ulardan foydalanish imkoniyatlari ham hisobga olinishi kerak. Demak, bilingvizmning ijobiy natijasi ikkinchi tilni egallash bilangina emas, balki mavjud til resurslarining saqlanishi va rivojlanishi bilan ham belgilanadi.

Bilingvizm rivojida tilning ijtimoiy qadrlanishi va shaxsning motivatsiyasi o‘rtasidagi munosabat alohida ahamiyatga ega. J. F. Hamers va M. H. A. Blanc Bilinguality and Bilingualism asarida til rivojlanishini ijtimoiy tarmoqlar, tilga beriladigan baho va shaxsning psixologik jarayonlari bilan bog‘liq holda tahlil qiladilar (Hamers va Blanc, 2000, 100–108, 110–134-b.). Ushbu yondashuv asosida til o‘zlashtirish jarayonida qayta aloqa mexanizmini ajratish mumkin: shaxsning tildan foydalanishdagi muvaffaqiyati uning tilga bo‘lgan ishonchini kuchaytirishi, bu esa keyingi muloqotga kirishish istagini oshirishi mumkin. Aksincha, tilni qo‘llashdagi qiyinchiliklar muntazam salbiy baholansa, shaxsning undan foydalanishga bo‘lgan intilishi pasayishi ehtimoli bor. Natijada motivatsiya va til amaliyoti bir-biriga ta’sir qiluvchi jarayonlarni tashkil etadi. Bu jihat, ayniqsa, bolalar va o‘smirlarda muhim: oila, tengdoshlar va ta’lim muassasasining munosabati tilni o‘rganish uchun yaratilgan imkoniyatlardan foydalanishga ta’sir qilishi mumkin. Shunday qilib, tilni o‘zlashtirishdagi psixologik natijalarni baholashda faqat individual qobiliyatni emas, balki shaxsning ijtimoiy tajribasini ham tahlil qilish lozim.

Oilaviy til tajribasi esa bilingvizmning rivojlanishida bir nechta omilning bir vaqtda ishtirok etishini ko‘rsatadi. Beyker bolalik davridagi ikki tillilikni tahlil qilar ekan, ota-onaning til tanlovi bilan bir qatorda aka-uka va opa-singillar, qarindoshlar, tengdoshlar hamda ta’lim muhitining ta’sirini ham ko‘rsatadi (Baker, 2011, 92–114-b.). Masalan, ota-onalar farzandi bilan bir tilda gaplashsa, bola maktabda va tengdoshlari bilan boshqa tildan ko‘proq foydalanishi mumkin. Bunda oilaviy tilni tushunish qobiliyati saqlangan holda, undan faol javob berish yoki mustaqil fikr bildirishda foydalanish kamayishi ehtimoli mavjud. Bu holat oilada tilning mavjudligi bilan uning bola nutqida faol qo‘llanishi o‘rtasidagi farqni ochib beradi. Shuningdek, ota-onaning bir tilni qo‘llashga intilishi bolaning keyingi til tanlovini to‘liq belgilamaydi, chunki bola o‘z til tajribasini oiladan tashqaridagi munosabatlar orqali ham shakllantiradi. Demak, oilaviy bilingvizmni tahlil qilishda tilga dastlabki kirish imkoniyati bilan uning kundalik muloqotda qay darajada qo‘llanishini alohida mezonlar sifatida ko‘rib chiqish zarur.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bilingvizmning psixologik jihatlari til va xotira o‘rtasidagi munosabatda ham namoyon bo‘ladi. Grosjean ikki tilli shaxslarning avtobiografik xotirasiga oid tadqiqot natijalarini umumlashtirar ekan, ruscha-inglizcha bilingval ishtirokchilar rus tilida suhbatlashganda rus tili bilan bog‘liq xotiralarni, ingliz tilida suhbatlashganda esa ingliz tili bilan bog‘liq xotiralarni ko‘proq eslagan tajribani keltiradi (Grosjean, 2010, 36–38-b.). Bu natija xotiradan ma’lumotni qayta tiklash jarayonida til konteksti ham ahamiyatga ega bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Ya’ni muayyan tilda kechgan voqealar, munosabatlar va hayotiy tajribalar shu til yordamida esga tushishi osonlashishi mumkin. Biroq bundan bilingval shaxsning xotirasi ikki mustaqil tizimga qat’iy ajralgan yoki har bir til alohida shaxsiy identiklikni yuzaga keltiradi, degan xulosa kelib chiqmaydi. Mazkur misol tilning psixologik ahamiyatini faqat kommunikatsiya bilan cheklamasdan, tajribani eslash va anglash jarayonlari bilan ham bog‘liq holda o‘rganish kerakligini ko‘rsatadi.

Tahlil natijasida bilingvizmning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillar turli mexanizmlar orqali namoyon bo‘lishi aniqlanadi. Tillar o‘rtasidagi funksional taqsimot individual kompetensiyaning shakllanishiga, ularning ijtimoiy mavqei tilni saqlash yoki siqib chiqarish jarayonlariga, ijtimoiy muhit esa motivatsiya va tildan foydalanish faolligiga ta’sir qilishi mumkin. Oilaviy va shaxsiy tajriba bu jarayonlarga qo‘shimcha ravishda tilning xotira va identifikatsiyadagi o‘rnini belgilaydi. Shu sababli bilingvizmni baholashda faqat til bilish darajasi yoki tillar soniga emas, balki tilning qo‘llanish sohasi, ijtimoiy qadri, shaxsning unga munosabati va individual tajribasiga ham e’tibor qaratish zarur. Ushbu xulosalar nazariy manbalar tahliliga asoslangan bo‘lib, ularning O‘zbekiston sharoitidagi namoyon bo‘lishini aniqlash uchun alohida empirik tadqiqotlar talab etiladi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, bilingvizm shaxsning ikki tilni o‘zlashtirishi va qo‘llashidan iborat bo‘lgan jarayon bo‘lib, uning rivojlanishi ijtimoiy sharoitlar va psixologik xususiyatlarning o‘zaro ta’siri bilan belgilanadi. Tahlil qilingan ilmiy qarashlar ikki tilni bilish darajasi ularning kundalik hayotdagi qo‘llanish darajasi bilan doimo mos kelmasligini ko‘rsatadi. Shaxs bir tilda maishiy muloqotda, ikkinchi tilda esa ta’lim yoki kasbiy faoliyatda yuqori kompetensiyaga ega bo‘lishi mumkin. Shu sababli bilingvizmni baholashda tillarning funksional taqsimoti va shaxsning real kommunikativ ehtiyojlarini hisobga olish zarur.

Tadqiqot doirasida oilaviy muhit, ta’lim sharoitlari, tillarning ijtimoiy mavqei, shaxsning motivatsiyasi va madaniy identifikatsiyasi bilingvizmning turli jihatlariga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar sifatida ko‘rib chiqildi. Ayniqsa, tilning jamiyatdagi mavqei va undan foydalanish imkoniyatlari uning avlodlar o‘rtasida saqlanishi bilan bog‘liq. Ikkinchi tilni o‘zlashtirish birinchi tilning yo‘qolishiga muqarrar ravishda olib kelmaydi; bu jarayon tillarning ijtimoiy qo‘llab-quvvatlanishi va kundalik muloqotdagi o‘rniga bog‘liq. Shuningdek, shaxsning tilga nisbatan ijobiy munosabati va muloqotda o‘zini erkin his qilishi o‘zlashtirilgan bilimlardan amaliy foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.

Bilingvizmning nutqiy namoyon bo‘lishini tahlil qilishda kod almashinuvi va til interferensiyasini farqlash ham muhim natijalardan biridir. Kod almashinuvi kommunikativ vaziyatga moslashish yoki fikrni ifodalash strategiyasi bo‘lishi mumkin, interferensiya esa tillarning fonetik, grammatik yoki leksik xususiyatlarining o‘zaro ta’siri bilan bog‘liq. Ushbu hodisalarni bir xil baholash ikki tilli shaxsning nutqiy faoliyatini noto‘g‘ri talqin qilishga olib kelishi mumkin.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, bilingvizmni o‘rganish va rivojlantirish bo‘yicha quyidagi takliflar ilgari suriladi:

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

1. **Ta'lim jarayonida** ikki tilli o'quvchi va talabalarning bilimini faqat grammatik testlar bilan emas, balki tinglab tushunish, og'zaki nutq, yozma ifoda va turli vaziyatlarda muloqot qilish ko'nikmalari asosida ham baholash lozim.
2. **Oilaviy muhitda** bir nechta tildan foydalanishni qo'llab-quvvatlash, ayniqsa, ona tilining kundalik muloqot va avlodlararo munosabatlardagi o'rnini saqlashga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq.
3. **Til o'rgatish amaliyotida** interferensiya bilan maqsadli kod almashinuvini farqlash, xatolarni tahlil qilishda esa o'quvchining til tajribasi va kommunikativ sharoitlarini hisobga olish tavsiya etiladi.
4. **Kelgusidagi tadqiqotlarda** O'zbekistonning turli hududlari va ta'lim muassasalarida bilingvizmning shakllanish xususiyatlarini so'rovnoma, intervyu va nutqiy kuzatuvlar yordamida o'rganish zarur. Bunday tadqiqotlar oilaviy til siyosati, ijtimoiy mavqe, motivatsiya va til kompetensiyasi o'rtasidagi munosabatlarni empirik dalillar asosida aniqlashga imkon beradi.

Umuman olganda, bilingvizmni samarali o'rganish uchun til kompetensiyasi, ijtimoiy muhit va shaxsning psixologik tajribasini o'zaro bog'liq holda tahlil qilish lozim. Mazkur yondashuv ikki tillilikning individual va ijtimoiy xususiyatlarini chuqurroq anglash, ta'lim amaliyotini takomillashtirish hamda tillarning jamiyat hayotidagi mavqei va davomiyligini qo'llab-quvvatlash uchun nazariy asos yaratadi. Ushbu xulosalar nazariy adabiyotlar tahliliga asoslangan bo'lib, takliflarning amaliy samaradorligini aniqlash uchun empirik tadqiqotlar o'tkazish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References)

1. Berdialiyev A., Turdibekov M. Sotsiolingvistika. – Toshkent: Nodirabegim, 2022. – B. 24–34.
2. Weinreich U. Languages in Contact: Findings and Problems. – New York: Linguistic Circle of New York, 1953. – P. 1.
3. Grosjean F. Studying Bilinguals. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 9–34.
4. Hamers J.F., Blanc M.H.A. Bilinguality and Bilingualism. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – P. 82–134, 198–240.
5. Baker C. Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. – 5th ed. – Bristol: Multilingual Matters, 2011. – P. 65–114, 389–409.
6. Grosjean F. Bilingual: Life and Reality. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010. – P. 28–38.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.